

Af landsbyen Helveds historie.

Byen Helved var i ældre tid en stor landsby og omfattede, foruden den nuværende by Helved også bebyggelserne Katry, Nalmose, Anholt, Frederikshof og en del af Padholm.

Byens navn er i tidens løb skrevet meget forskelligt.

Ældet kendt er navnet Helwit fra en indskrift 1569 og Hellwitt fra et købebrev 1584.

I kirkeregnskab 1605 Helleuid og 1633 Hellevad eller Helved. I jordbogen 1649 Helwitt, Meyers kort 1649 Hellund i Dankwerths Landesbeschreibung 1652 Hellot oder Helle, i kirkeregnskab 1653 Helved.

Om byens navn skriver præsten *Frederik Kruckow 1598*: Byen Hellodde, Hellewith, Hellud, eller Helled siges at have fået sit navn af Hellnæs som ligger tværs over for på Fyen, eller måske af en odde udenfor, som ofte benævne Helloddes.

Efter nutids navneforskning Stednavne udvalget er Helved det oprindelige navn på skoven ved Lille Bælt, eftersom efterledet synes af være gammeldansk With - skov. Forledet er adj. hellig, idet lunde og skove undertiden har været betragtet som hellig i hedensk tid. Her har muligvis engang været et helligt sted. Her på egnen kaldes byen i daglig tale: "Hello" og skrives ret almindeligt Helved. I senere tid er det officielle navn blevet Helved.

Navnet Helved er ofte blevet genstand for skæmtende sammenligning med betegnelsen Helvede. I midten af 1700 tallet da udparcellering af en del større gårde her på Als fandt sted hed amtmanden over Als *Johann Wilhelm Teufel von Pirkense*. Fra den tid omtales uhyggen ved at bo i Helvede og have en djævel til amtmand, (navnet *Teufel* er tysk benævnelse for djævel).

Historien beretter, at nævnte amtmand stammede fra Bayern i Sydtykland, var amtmand over de kongerigske dele af Sønderborg amt, havde rang af gehejmråd og boede i Sønderborg by. Der fortælles, at han fremmede udstykningen af de store herregårde Hjortepving og Østerholm, som hertug Hans den Yngre havde forøget med store jordtilligender ved at fratage bønderne deres gårde, eftersom de var kommet i kongerisk besiddelse. Ved samme tid blev også mejerigården Frederikshof udparcelleret 1766.

Beboerne i landsbyen Helved var i ældre tid undergivet herremanden på Hellwithgaard. Denne skal 1321 af Holkerne, en adelig slægt der senere gennem mange generationer ejede gården Rønhave i Ulkebøl sogn, være solgt til Marqvard Sture som også ejede Gammelgaard i Ketting sogn.

I begyndelsen af 1550erne lod Thomas Sture, ejeren af Hellwithgaard denne flyttes fra det snævre, endnu bevarede middelalderlige voldsted i Nørreskoven til en ca. 1500 meter v.s.v. herfor hvor der i det skønne, kuperede terrain ved den senere forsvundne landsby Bosted, rejstes et stateligt herresæde hvis sparsomme rester nu er fremgravet og henligger som en stemningsfuld ruinpark. Borggården blev bygget i en senere udtørret sø, nær dens sydlige bred, medens ladegården fik sin plads på det faste land sydvest herfor. Denne nyopbyggede Hellewithgaard blev af den senere ejer hertug Hans den Yngre, kaldet Østerholm.

I året 1584 solgte Thomas Stures svigersøn Hans Blome, gårdene Gammelgård og den nyopbyggede Hellewithgaard til hertug Hans den Yngre af Sønderborg for en rede købesum på 175 000 rigsdaler. Til Hellewithgård som kaldtes Østerholm lå den gang 60 gårde og til Gammelgaard 53 gårde foruden et stort antal kådnere til hver af herregaardene.

Hertug Hans den Yngre foretog en ny inddeling af gårdene i de undergivene landsbyer, efter at han også havde erhvervet Rumohrsgård. Byerne Almsted, Hundslev, Notmark og Notmarkskov kom herved under Rumohrsgaards len, mens Helved Kattryde, Bokmosegård og Padholm kom under Østerholm len.

Efter hertugens død 1622 kom Østerholm len med de nævnte byer ved arvedelingen under hertugsønnen Johan Adolf på Norborg og året efter overgik Rumohrsgårds len til den sønderborgske hertuginde. Derved blev Notmark sogns landområde delt, men i kirkelig hensende forblev beboerne i byerne Helleved, Kattryde Bokmosegård og Padholm som hørende til Notmark sogn.

Da hertug Ernst Gynther på Augustenborg 1667 erhvervede gården Rumohrsgård med tilhørende byer under lenet, fik denne hertug jurisdiktionsretten, og tinget i Ketting blev fællesting for Augustenborg og Ruhmohrsgaards len. Til denne terskreds - tingkreds hørte ejendomme i Almsted, Almstedskov, Hundslev, Notmark, Notmarkskov og Fynshav. Derimod kom byerne Helleved Frederikshof, Kattryd, Naldmose og Frydendal og Østerholm til Egen herred. År 1853 den 2. 3. blev de augustenborgeke besiddelser til Sønderborg amt og 20. 3. samme år kom alle de augustenborgske undersætter på Als under Augustenborg Herredsting. Under prøjsisk styre efter 1864 dannede de fire byer Helleved, kattryd, Nalmose og Prederikshof en kormune Kaldet Helleved tilhørende amtsbezirk og kirkesogn Notmark i Als Sønderherred.

Som bekendt lod hertug Hans den Yngre byen Bodsted nedlægge og samtidig også 6 boel i byen Helleved, og jorden fra disse ejendomme lagtes til Hellewithgaard, som herefter kaldtes østerholm.

Nedlæggelsen af nævnte 6 boel i Hellewith omtales af:

J. Raben: Fra Als og Sundeved, Nordborg sogn side 18. og han har oplysningen fra: von Krogh: Beiträge zur älteren Geschichte des Hauses Holstein- Sonderburg, Berlin 1877.

De i købebrevet af 1584 førstnævnte 8 gårde eller boel, synes at være de, dengang i byen beliggende boel, som kendes endnu idag.

De 6 nedlagte boel synes at være fra nr. 9 til 14 gårde. De har været mindre end de førstnævnte 8 boel, og Hagen Steffensens boel, er ydelser. De følgende to boel Hans Hansen på Bokmosegaard, som synes været dobbelt så stor som de førstnævnte 8 boel, og Hagen Steffensens boel, er senere sammenlagt til mejerigården Frederikshof.

Om Peter Tagesens gård

Den sidstnævnte gård Peter Jepsen zu Padholm, med sine afgifter til capellanen i Sønderborg, lod hertug Hans nedlægge 1598 og jorden tildeltes Atzerballig sognemænd som erstatning for den jord som hertugen havde frataget dem og lagt til sine kobler på Gammelgaard.

Dette fremgår af en gammel regnskabsbog over præstetiender til Notmark sognekald, fra årene 1624 - 1700 Aar:

1598 lod hertug Hans paa Sønderborg Slot opbryde 2 halve boel ved Naskærsgaard i Almsted som var Jep Kyds, og Chresten Persens boel i Padholm. Den jord bekom de Atzerballig sognemand som erstatning for den jord som hertugen fratog dem, og lagte til sine kobler på Gammelgaard. Den jord som blev givet til Atzerballig sognemænd lå i Almsted lyngmark eller syndermark, og i Bondesholmmark i Padholm, så det muligvis kan være byen Hellewiths mark. Nævnte Chresten Persen i Bondesholmmark i Padholm 1598, er derfor sikkert en søn af den Peter Jepsen der 1584 nævnes, zu Padholm.

Om de omtalte, først anførte 8 gårde eller boel i Helleved kan berettes:

Omkring ved den tid, da de 6 halve boel i Helleved blev nedlagt, er der sket en udflytning af 3 boel fra byen Helleved til Kattrye og Padholm. I familien Hansen, ofte kaldet Kromand, fra Kattrygaard havde man en optegnelse om slægtens historie, som desværre gik tabt, da gården brændte 1918, men efter fortælling i familien vides det at gården som har ligget i byen Helleved er blevet udflyttet omkring 1620. På husstedet ligger nu Jacob Pastelniks husmandssted, art. 17.

Anholt

Gården Anholt der også tidligere har ligget i Helleved by på nuværende Claus Madsens husmansksted, er samtidig blevet flyttet ud til sin nuværende beliggenhed. Samme boelsmand var også ejer af vandmøllen i byen, men den er siden solgt fra. I folkemunde fortælles, at ejeren under vanskelige økonomiske forhold var nød til at sælge, og møllen kunne indbringe mere end gården ved salget. Gården skal være udflyttet samtidig med Kattrydgaard og det såkaldte Hofsteds boel i Padholm. Manden på Hofsteds boel synes at være manden Christen Petersen, nr. 8 af gårdmændene som er anført i Købebrevet af 1584. For i en fortegnelse over tienden til Notmark kirke fra byen Helleved 1605, yder Chresten Persen i Padholm, som de andre boel i Helleved 4 skip byg og 7 skep havre, men han angives at være i restance til kirken i årene 1605 (Det bemærkes, at det såkaldte Hofsteds boel blev 1892 solgt til Schmidt på øvelgynde og på husstedet bor nu parcellist Peter Hviids efterkommere. Art. 98 i Padholm).

Tienden til Notmark kirke fra byen Helved og Kattry.

Ifølge Notmark kirkeregnskabsbog for årene 1589 - 1741 nævnes efterfølgende boelamænd i byen Helleved og årene i hvilke de havde restancer til kirken.

Helved

1. Peter Eriksen	1612
2. Hans Petersen Peter Hansen	1612
3. Hans Petersen	1605 - 1612
4. Jørgen Petersen	1605 - 1613
5. Christen Bertelsen Jens Hansen	1612 - 1613
6. Rasmus Hansen	1612

Kattry

7. Hage Steffensen	1604 - 1612 det boel blev senere øde.
8 Nis Rasmussen	1605 - 1615 han var kirkevæрге. Det er vistnok det såkaldte Bytzows boel det senere Kattrygård.
9. Chresten Persen i Padholm	1605 - 1615.

Det fremgår således at de ovennævnte to boel har været udflyttet før år 1605.

Tiendefortegnelsen er efter Chr. Knudsens bind

År 1605 oplyste præsten i Notmark, at hertugen, i Notmark sogn havde ladet opbryde 10 hele boel, foruden nogle halvboel og mange gadehuse. År 1608 opgør præsten antallet at tiendeydere boel i Hunslef 15, Helled 6, Padholm 1, Katryde 2, Notmark 5, et af disse 5 boel var dog fordelt på de andre boel, 1 boel i Almtstedskov, 1 i Smørholm og i Almsted boel.

Sammenligner man disse tal med dem der nævnes i salgsbreve m. m., er det klart at antallet af boel i Notmark sogn er gået tilbage. Byen Koldkåd var ganske simpelt forsvundet. Nedgangen fulgte i de følgende årtier.

Præsten oplyste 1690, at Pilegårds boel i Hundslev var opbrudt for 45 år siden og blevet fordelt på de andre boelsmænd. Et boel var brændt for 56 år siden i 1634 og var derefter blevet opbrudt. For 4 år siden havde hertug Ernst Gynther ladet endnu et boel opbryde.

I Helleved havde Hertug Hans nedlagt 6 boel af de 14 som nævnes i købebrevet af 1584, da Hans Blome solgte Hellwittgaard og Gammelgaard til hertug Hans.

Det står i J. Raben Nordbog side 19. Her står:

Helved nedlagtes 6 gårde. Han har oplysningen fra von Krogh: Beiträge zur älteren Geschichte des Hannes Holstein Sonderburg Berlin 1877.

Præsten i Notmark beretter: Derudover havde hertug Hans nedlagt en gård i Helleved og 2 ved Naskersgård, og denne jord var tillagt Asserballe mænd for den jord der blev lagt tik Gammelgårds kobler. De gårde som hertug Hans iøvrigt havde ladet opbryde for henved 100 siden var blevet lagt til kobler ved Østerholm og til græsgange. Præsten havde også lidt tab i tienden på anden måde, idet Helledgård som det oplystes 1609, var lagt fra Notmark til Egen sogn. Af optegnelse 1669 fremgår det, at 8 mænd i Helled i Notmark sogn betalte en afgift til præsten i Egen på hver 4 rigsdaler.

Nedlæggelsen af Bodsted må være sket mellem 1571 og 1600 tallet formodentlig kort efter 1584, da hertugen erhvervede Østerholm. Byen har ligget mellem Østerholm og Elstrup, efter traditionen, enten på Bjerge kobbelt eller Vestertoft. Marken Bodsted i Elstrup minder om den nedlagte by. Hertug Hans foretog en ny inddeling af gårdene og Notmark, Hundslev, Fynshav og Almsted kom herved under Rumohrsgårds len, medens Helleved, Kattryde, Padholm og Bokmosgård kom under Østerholm len. Efter hertugens død 1622 kom begge len til den nordborgske hertuginie, men året efter overgik Rumohrsgårds len til den sønderborgske hertuginie. Efter konkursen i 1667 kom sognet påny under Kongen.

I en kongelig matrikel fra 1668 er der under Rumohrsgårds len opført 5 gårde - heraf en øde, og 7 kåd i Notmark. 16 gårde og 14 kåd i Hundslev, 11 gårde og 24 kåd i, Almsted og i Almstedskov 1 gård Smørholm (Schmørhull) og 5 kåd og gården Naskersgård.

Under Østerholm len hørte 8 gårde og 13 kåd i Helvedt, 1 gård i Padholm og 2 gårde i Katryde og Bokmosgård der var gjort til en ladegård Frederikshof. Der var 5 præstekådnere i Notmark sogn. Hertug Ernst Gynther på Augustenborg erhvervede Rumohrsgård 1668, mens Østerholm forblev under Nordborg.

I Notmark sogn var der omkring 1835 den del af sognet som hørte under det augustenborgske len Rumohrsgård i Hundslev 16 helgårde og 33 mindre ejendomme med jord og 4 uden jord. I Notmark 4 helgårde 33 mindre ejendomme, med jord og 4 uden. I Almsted og Almstedskov 12 helgårde, 66 mindre ejendomme med jord og 6 uden jord. (*Oplysninger ved Bossen*)

I det kongelige Østerholm len under Nordborg amt, var der 11 parcelsteder udskilt fra Frederikshof, i Kattryde 3 helgårde, 6 kåd og 10 inderster. I Helleved 4 helgårde, 1 halvgård, 10 kåd og 16 inderster samt kroen Frydendal ved Helleved.

Notmark sogn hørte oprindeligt ind under Als Sønderherred, senere delvis under Egen herred. Da Rumohrsgård 1667 kom under den augustenborgske hertug, fik denne jurisdiktionsretten, og tinget i Ketting blev fællesting for Augustenborg og Rumohrsgårds len. Til denne tingkreds hørte ejendommene i Almsted, Almstedskov, Fynshav, Notmark, Notmarkskov, Hundslev og Rumohrsgård.

Mens Frederikshof, Frydendal, Helleved Katryde, Naldmose og Østerholm hørte under Egen herred. 1853 den 2. 3. blev de augustenborgske besiddelser i Sønderborg amt, og samme år 20. 8. kom alle de augustenborgske undersåtter på Als under Augustenborg herreds ting.